

Yugoslavya'da Toplumsal Eşitsizlik

Çeviren SABİR YÜCESOY

Komünizmin teorî ve pratiğinde toplumsal eşitsizlikler üzerine özel ve sürekli bir ilgi derinlemesine kök salmıştır, çünkü geniş toplumsal yığınların kapitalizmdeki çalışma ve hayat koşullarının bir eleştirisinden doğmuş olan komünist hareket, hiç şüphesiz derin toplumsal eşitsizliklerin yok edileceği bir toplumu yaratmaya yönelik bir harekettir. Bu yüzden eşitsizlik karşısında herhangi bir ödün, harekette bir krizin doğması tehlikesine yol açmış ve bu, son olarak Yugoslavya olayında yaşanmıştır. Yugoslav toplumdaki toplumsal farklılaşmanın düzeyi ve niteliği üzerine bir kamu tartışmasını başlatmak yolundaki herhangi bir girişimin kesin ve açık biçimde caydırıldığı yakın geçmişin tersine (böyle bir girişim anında «Mao-cu eşitlikçilik, eşit mideler teorisi» olarak damgalanırdı), şimdi bu konu kamu tartışmasında özel bir yer kazanıyor ve geniş kamu oyunun ilgilendiği bir konu oluyor. Bazıları, bugünün Yugoslavya'sındaki toplumsal farklılık ve bundan doğan eşitsizliklerin, ülkenin hızlı endüstriyel gelişmesinin kaçınılmaz bir sonucu olduğuna inanıyorlar. Böylece bunları denetleme yolundaki herhangi bir girişim, bu ilerlemeyi tehlikeye düşürecektir. Daha yaygın bir düşünce de, toplumsal eşitsizliklerimizin belli küçük grupların oyunlarından dolayı ortaya çıktığıdır, buna göre gerekli çözüm ya varolan yasaların kesinlikle uygulanmasında, ya da bunların uygun bir reformdan geçirilmesinde yatmaktadır. Ancak bunlar ve benzeri yaklaşımlar, toplumsal eşitsizlikler sorununun aslı boyutunu gözardı etme eğilimindedirler: Sınıfsal belirlenimini ve anlamını. Çünkü bu sorun her şeyden önce işçi sınıfının öbür toplumsal grup ve tabakalara göre yeri ile ilgilidir, başka bir deyişle, işçi sınıfının tüm Yugoslav toplumundaki konumuyla.

Bazı analizler toplumsal eşitsizlikler sorununun sınıfsal temelini, çalışan nüfusu üretici ve üretici olmayan işçiler diye iki kategoriye ayırarak ele almayı denediler. Bu yöntem hem politik hem de bilimsel yönden tamamen yetersizdir, çünkü her iki kategori içindeki önemli farklar üzerine pek bir şey söylememektedir —örneğin nitelikli ve niteliksiz işçiler ya da yönetici ve ulak (messenger) arasındaki farklar. Aşağıda getirilen analiz ise değişik bir yaklaşıma dayanmaktadır: Çalışan nüfus içindeki farklılık ve eşitsizlikler meslekî niteliklerin yapısı dolayısıyla incelenmektedir. Bu yöntem de belirli zorluklara yol açmaktaysa da (örneğin aynı nitelikteki kişiler farklı işlerde istihdam edilmektedirler), yine de sınıf üyeliğinin daha doğru bir göstergesidir. Bizce bu, toplumsal farklılaşma gerçeklerini göstermenin daha doğru bir yoludur, yalnızca bir bütün olarak Yugoslav toplumunda değil, ama aynı zamanda işçi sınıfı içinde de. Burada sunulan analiz, çeşitli toplumsal tabakaları, özel olarak Split kenti idarî bölgesi bağlamında, genel toplumsal dağılımdaki yerlerine oturtmayı ve bu toplumsal farklılık ve eşitsizliklerin üstesinden gelmek için gerekli olan çalışma tarzını göstermeyi amaçlamaktadır. Doğal olarak, böyle bir tartışma yalnızca ekonominin toplumsallaştırılmış kesimiyle sınırlandırılmaz; bunun için ilk olarak kırsal alandaki ve özel sektördeki durumu ele alacağım (yine özel olarak Split kenti ve çevresi bağlamında), bu, aşağıda belirtilen nedenlerle çok kısa ve en genel bir tarzda olsa da.¹

KIRSAL KESİM VE KENT

Kırsal kesimin toplumsal durumu ve kentle olan ilişkisi şüphesiz varolan toplumsal eşitsizliklerin en önemli kaynaklarından biridir; özellikle görece sürekli olanların. Savaş-

dan beri köylü nüfusun her yerde sürekli azalmasına karşın, Yugoslav nüfusunun üçte biri hâlâ köyde yaşamaktadır. Kentsel nüfusun köyle hayatî ve sürekli bağlantısını korumuş olan bölümünü de hesaba katarsak, rahatlıkla kırsal kesimdeki durumun tüm nüfusun yarısını doğrudan etkilediğini söyleyebiliriz.

Yugoslav gelişmesinin, savaştan bu yana durumu önemli ölçüde düzelttiği doğrudur da, en yüzeysel bir incelemenin bile göstereceği gibi, köyün yine de maddî ve toplumsal bakımdan önemli ölçüde ihmal edilmiş olduğu gerçektir. Böylece su ve elektrik gibi temel imkânların sağlanması, köy toplumunun hayatında büyük bir olay olma durumunu sürdürmektedir. Köylü nüfusun önemli bir bölümü, yatılı okul ya da ücretsiz sağlık malzemesi gibi temel toplumsal haklardan yoksundur ve büyük çoğunluk son derece zor koşullarda yaşamaktadır. Köylü nüfusun yüzde sekseninin geliri ulusal ortalamasının altındadır ve beşte biri de yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Kültürel bakımdan köy, hiçbir kültürel kurumu ya da sürekli bir aydın kadrosu bulunmayan bir çöldür.

Böyle bir kişisel ve toplumsal durum, yalnızca köylü toplumunun kendi içinde değil ama aynı zamanda onun kentle olan ilişkisinde de gözlemlenebilen, şiddetli bir toplumsal farklılaşma sürecini oluşturmaktadır. Yugoslav toplumunun en yoksul tabakaları kırsal yaşadığı gibi, kentli yoksulların çoğu da oradan gelmez. Köy, toplumsal ölçeğin en altında yer alan kentsel emeğin kaynağıdır. En kötü ve horlanan işlerde çalışanlar (mevsimlik işçiler, ev hizmetçileri v.b.) köyden gelmez; yarı-usta el işçilerinin çoğu gibi. Ancak bugün Yugoslav köylerinde gözlemlenen ivmeli toplumsal farklılaşma süreci, köylü toplumunun geleneksel toplumsal eşitsizliklerinden çok, onun kentle olan eşitsiz ve bağımlı ilişkisinden ileri gelmektedir.

Split belediye bölgesindeki durum, bu genel düşünceleri desteklemektedir yalnızca.² İdarî birim, kıyı şeridi ile, bölgenin yüzde 75'lik alanını kapsayan, ama nüfusun yalnızca yüzde 13'ünü barındıran köylük hinterlandını birleştirir. Kıyı kesiminin on binlerce işçi ve çalışanıyla büyük ölçüde sanayileşmiş olma-

sına karşılık, hinterlandda yalnızca bir sanayi yatırımı vardır (seksen sekiz işçili.) Ancak yüzde 10'u işlenebilir olan toprağın verimliliği düşüktür. Birikim oranı düşüktür, ticaret cılız bir düzeydedir ve yollar (telefon hatları gibi) köylerin ancak dörtte birine ulaşmaktadır. Split'in hinterlandındaki kırk beş köy, kötü donanımlı altı sağlık merkezini paylaşmaktadır. Okur-yazar olmayanların oranı (yüzde 29,3), kıyıdaki sekiz katıdır ve kişi başına yıllık gelir (4.450 dinar)³ kıyı nüfusunca elde edilenin ancak dörtte biri, tüm Hırvatistan ortalamasının ise beşte ikisidir. Faal nüfusun yüzde 44'ü özel sektörde, geri kalanı ise kamu sektöründe çalışmaktadır; bu ikinci kesimin yüzde 90'ı kıyının büyük yatırımlarında çalışmaktadır (çimento, gemi yapımı, plastik v.b.). Bu işçiler sefil koşullarda sürekli seyahat etmenin işkencesi ile birlikte uyku ve beslenme eksikliği çeken günlük göçmenlerdir. Bölgenin niteliksiz ve yarı-usta işgücünü oluştururlar. Gerçekten de Split bölgesi hinterlandı, Hırvatistan'daki en geri kalmış bölgelerden biridir. Bunun için son yıllarda kıyıya ve ülke dışına kitlesel işçi göçlerinin görülmüş olması şaşırtıcı değil. Böylece 1961-71 döneminde bu bölgenin nüfusu yüzde 11 düştü (aynı dönemde sanayileşmiş bölgenin nüfusu yüzde 52,5 artmıştı!).

ÖZEL SEKTÖR

Yugoslav ekonomisinin özel sektörü, şüphesiz toplumsal farklılaşma ve eşitsizliklerin özel bir kaynağıdır. Ancak ekonominin bu bölümünün ciddi bir tartışması, onun niteliği ve kamu sektörüyle ilişkisine değgin en temel verilerin yokluğundan ötürü, hemen hemen imkânsızdır. Ne olursa olsun, bazı dalları önemli kişisel servetlerin kaynağı olsa da, bu sektör kendi başına gerçekten kitlesel nitelikteki eşitsizlikleri yeniden üretmez, çünkü tüm ülkedeki faal nüfusun yüzde 2'sinden daha fazlasını istihdam etmemektedir.⁴ Aynı zamanda oldukça heterojendir, önemli toplumsal eşitsizlikler doğuran faaliyetlerle doğurmayanları -zanaatçının kendinden başka pek bir işgücü istihdam etmeyen geleneksel el sanatları gibi (berberler, kunduracılar v.b.)- ayırdetmek gerekir. Ancak geleneksel el sanatları nadiren kişisel zenginliğin kaynağı olabilirse de, ustalık gerektiren hizmetlerin

kural olarak fazladan işçi çalıştıran yeni biçimleri için (taşıt ve elektronik tamirciliği) durum böyle değildir. Bununla birlikte, bizi asıl ilgilendiren, büyük ölçekli yatırımlar haline gelmiş olan ve bundan dolayı toplumsal farklılaşmaya asıl önemli katkıyı yapan faaliyetlerdir.

Hemen belirtmeliyiz ki, büyük ölçekli özel girişimin son zamanlardaki gelişmesi, onu desteklemiş olan bütün bir sosyo-ekonomik durum içinde ele alınarak anlaşılabilir. Çünkü aşağı yukarı son on yıl boyunca pazar ekonomisi yönünde gelişen eğilim, doğal olarak bireysel çalışma ve özel mülkiyetin nitelik ve rolünü, bunları sermayenin gerçek ya da potansiyel kaynakları haline getirerek, değiştirdi. Taşınamayan malların ve özellikle inşaat arazisinin spekülasyonu ve ticareti yoluyla özel servetin büyük bir birikimi oluşturuldu. Bu süreç bir dizi yasal ve toplumsal etkence desteklendi ve teşvik edildi. 1. Taşınamayan mal bulundurma hacmi ya da hareketi üzerinde yasal denetim çok azdı ya da hiç yoktu. Toprağın özel mülkiyetine ilişkin yasanın, özel ellerde kalmasına izin verilen toprak maksimumuna göre daha açık olduğu doğrudur. Ama bu yasa, işlenen ve inşaat amacıyla kullanılan toprak arasında ayırım yapmamaktadır. 2- Kamulaştırma yasası ancak en üstünkörü bir tarzda uygulandı, son zamanlardaki davalarda, tazminat kararlarında rantın ya da toplumsal yatırım dolayısıyla toprağın değerindeki artışın hesaba katılmaması, bunun bir göstergesidir. 3- Vergi sisteminin kendisi son derece gevşektir ve bu yüzden muazzam bir servetin kamu mülkiyeti kılıfı altında birikmesine izin vererek özel sermaye birikiminin hızlanmasına yol açmıştır. 4- Büyük özel girişimlerin sayısında son zamanlardaki esaslı artış, taşımacılıkta ve ticarî faaliyette özel şirketlerin kurulmasına izin veren 1966 yönetmeliğinin dolaysız bir sonucudur. Bunlar, kişisel zenginleşmenin en kazançlı kaynakları oldular —özellikle şüpheli bir tarzda. Bunun bir somutlanması olarak, Omis'de kayıtlı, resmî merkezi Ljubljana'da, yönetici müdürü Belgrad'da, ve banka hesabı da Split'de bulunurken, işlerini genellikle Karadağ'da yürüten **Komeks** özel girişimin den söz edilebilir.

Bununla birlikte, toplumsal işgücünün ya-

bancılılaşmasının benzer bir süreci kamu sektöründe de gerçekleşiyor olmasaydı, toplumsallaşmış işgücünün böyle bir özel sömürsü mümkün olmazdı. Ekonominin malî kurumlar ve üretici birimler düzeyinde, yabancılaşmış güç merkezleri zorbaca bir kamulaştırmayı dayatıyorlar. Bu, özel ve toplumsal sektörler arasında bir bağ oluşturmada ve böylece, rüşvet, doğrudan kamulaştırma ve yasa dışı oyunlar aracılığıyla, özel çıkarlar için, toplumsallaştırılmış işgücünün yabancılaşması sürecinin gerçekleşmesine yol açmaktadır.

Bunlar ve başka koşullar, aşağıdaki sayılarda da görüldüğü gibi, özel sektörde hızlı bir gelişmeye yol açmıştır.⁵ 1-1964 ve 1970 arasındaki dönemde ulusal birikime özel kesimin katkısı yüzde 9'dan yüzde 28'e yükseldi. 2-1966 ve 1970 arasındaki dönemde özel kesimin ulusal yatırımdaki payı yüzde 10'dan yüzde 18,6'ya çıktı. 3-1966 ve 1971 arasındaki dönemde özel kesimin elinde bulunan paranın oranı yüzde 30'dan yüzde 40'a çıktı, öte yandan üreticinin yatırımlardaki payı yüzde 31'den yüzde 18'e düştü.

Yine de, bütün kötülüğün özel sektörden doğduğuna inananlara karşılık olarak, Yugoslav ekonomisinin sosyalist niteliğine karşı asıl tehlikenin yalnızca ve esas olarak özel mülkiyet alanından gelmediği vurgulanmalıdır. Çünkü özel sermayenin gerçek gücü, toplumsallaştırılmış sektöre kıyasla önemsizdir. Asıl tehlike, daha çok, toplumsal mülkiyetin ve toplumsallaştırılmış işgücünün, bizzat kamu mülkiyeti alanı içinde, özel tasarrufunda yatmaktadır. Bu, toplumsal varoluşumuzun özüne kapitalist tarzda ilişkileri ve düşüncü yeniden getirmektedir. Örnekler pek çoktur, yalnızca birkaçını aktarmak yeterlidir. Deprem kurbanları için yardım fonlarının ve kamu girişimleri yatırım fonlarının, milyonlarca dinara varan toplamı halinde, aşağı yukarı faizsiz olarak, lüks evler ve tatil villaları yapımı için, bazan bir insan ömrünü aşan vadelerle, düzenli biçimde borç verilmesi! Kamu fonlarının bu evlere özel yollar yapımı için kullanılması. Ve son zamanlardaki, astronomik miktarlarda kamu parasının özel çıkarlar için kullanılmasından doğan sansasyonel skandallar yığını.

TOPLUMSALLAŞTIRILMIŞ SEKTÖR

Bugün, Yugoslavya'daki farklılaşma ve eşitsizliğin üçüncü kaynağı toplumsallaştırılmış sektördür. Bu sektör tüm toplumsal dağılımda canalcı bir rol oynamaktadır, çünkü toplumsal servetin ana kaynağıdır ve çünkü bütün ücretlilerin yüzde 97,8'ini istihdam etmektedir. Dolayısıyla, kamu sektöründeki eşitsizliklerden söz ettiğimizde, kitlesel yapıda bir olayla ilgilenmekteyiz. Bunun için kişisel gelir dağılımının oldukça karmaşık modeline ve bu alandaki öbür maddî ayrıcalıklara özel dikkat gösterilmelidir.

Temel Ücretler

Ücret dağılımı, eşitsizlikler sorunu üzerine kamuoyunca ve özel olarak sürdürülen tartışmalarda en çok sözü edilen konudur. Ücretlerin, hem hayat standardındaki farkların, hem de öteki eşitsizliklerin en temel göstergesi olduğu kabul edilirse, bu pek şaşırtıcı olmaz. Temel ücretleri ele alırken ekonominin tek bir yatırım alanı ya da dalı **içindeki** dağılımı ile, değişik dallar ya da sektörler arasındaki dağılımı (**dışsal** dağılım) ayıracacağım.

TABLO 1

1971	Ortalama Aylık Ücret (Dinar)	1970
1	Planlama	2.571
2	Ekonomik kuruluşlar	2.192
3	Petrol/benzin	2.068
4	Ticarî şirketler	2.062
5	Hava ulaştırması	1.995
6	Dış ticaret	1.931
7	Elektrik enerjisi	1.921
8	Maliye/sigorta	1.883
9	Bilimsel faaliyetler	1.873
10	Toplumsal organizasyonlar	1.858

TABLO 2

1971	Ortalama Aylık Ücret (Dinar)	1970
1	Tekstil	1.040
2	Deri ve kunda	1.139
3	Tütün	1.142
4	Kereste	1.185
5	Tarım	1.193
6	Madeni-dışı	1.239
7	İnşaat	1.239
8	Lâstik	1.250
9	Turizm ve beslenme	1.271
10	Besin işleme	1.281

Baştan belirtmeliyiz ki, içsel dağılım kendi başına Yugoslavya'da bugün varolan toplumsal eşitsizliğin önemli bir kaynağı değildir. Nitekim, 1970 sonunda, bütün yatırımların hemen hemen dörtte birinde (yüzde 73,9) temel ücretlerdeki farklılaşma sadece 1'e 4'tü. Ayrıca geri kalandan ancak yüzde 6,7'sinde 1'e 6'dan daha büyük farklılıklar vardı.⁶ Split bölgesindeki durum da ulusal modele yakındı: 1972'de ücret farklılaşması sanayide 1'e 3,6 ve inşaatda da 1'e 4,5 idi; yalnızca bir yatırım alanında farklılık 1'e 6'dan fazlaydı. Bu yüzden, varolan toplumsal farklar ve eşitsizlikler, salt ekonominin tek bir dalı içindeki temel ücretlerin farklılaşmasına dayanılarak açıklanamaz. Ama bu iş, bireysel kazançtaki farkları, ekonominin değişik dallarını karşılaştırarak incelediğimizde, bir hayli kolaylaşır, çünkü bu farkların çok büyük olduğu ortaya çıkar. Daha da ötesi bu farklar oldukça kararlı gözükmektedir. Aşağıdaki tablolar, ekonominin en önde gelen on dalıyla, geleneksel olarak merdivenin dibinde kalmış olan onun, bireysel aylık net kazanç toplamı bakımından ele almaktadır.⁷

Temel kazançlar bakımından, her yıl ekonominin hep aynı dallarının en üst ve en alt düzeylerde yer alma eğilimi göstermeleri (tek önemli istisna petroldür), ayrıcalıkların görelili konumunun hiçbir şekilde doğrudan doğruya işgücünün ürünlerine dayanmadığını apaçık gösterir. Altındaki grup esas olarak maddî üretime katılırken, üstteki grupta üretici olmayan faaliyetlerin ağır bastığına işaret etmek öğreticidir. Bundan başka, eğer ekonominin üretici olmayan her dalındaki genel ortalama ücreti, endüstrinin bütününe (= 100) göre sıralarsak, aşağıdaki şekil ortaya çıkar (sayılar Hırvatistan'a aittir).

TABLO 3

Endüstri	100
Üretici olmayan dallar	
İlk öğretim	71,4
Orta öğretim	91,8
Üniversiteler	81,4
Kültürel kurumlar	91,9
Sağlık ve toplumsal güvenlik	86,2
Ekonomik kurumlar	108,8
Bankacılık	117,8
Toplumsal organizasyonlar	116,6

Üretici olmayan belli dalların ayrıcalıklı konumu gibi, bazılarının, özellikle eğitim ve sağlığın, bunun tam karşılığı olan durumu da hemen gözüküyor.

Ayrıca, kazançlardaki bu genel farklar, çeşitli dallar arasında olduğu gibi, işgücü nitelikleri bütününe her düzeyinde farklı olarak yansır. Aşağıda, Hırvatistan Cumhuriyeti ekonomisinin üretici olmayan sektöründe, her nitelik düzeyi için, minimum ve maksimum ortalama ücretlerin oranları verilmiştir.

TABLO 4

En yüksek meslekî nitelikler	100:232
Yüksek meslekî nitelikler	100:170
Orta meslekî nitelikler	100:146
Düşük meslekî nitelikler	100:176
Yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler	100:159
Usta işçiler	100:193
Niteliksiz işçiler	100:159

En büyük farkların en yüksek nitelikteki kategoride ortaya çıkması ilginçtir. Bu kate-

goridekilerin bankacılık ya da «toplumsal organizasyonlar»daki bireysel kazançları, ilk öğretimdeki 2,3 katıdır. Ortalama temel kazançların maliye ve yöneticilikte en yüksek oluşunun, bunların emeğinin yüksek ürünleriyle bir ilgisi olmadığı açıktır. Bu durum, bunların, ekonomik ve politik gücün en önemli merkezleri olmalarından doğmaktadır. Meslekî ustalık ve emeğin ürünlerinin, tekil dallardaki içsel gelir dağılımının ilişkili etmenleri olmayı sürdürseler de, dallar arasındaki gelir dağılımı söz konusu olduğunda tamamen ikincil etmenler oldukları kabul edilmiştir. Yugoslav anayasası ve Komünistler Birliği programıyla çelişik olarak.

Tekstil yatırım alanlarında katlanılabilir gözüken ortalama kazanç farklılaşmalarının, gerçek bağlamlarında, dallar arasındaki büyük kazanç farkları (tekstil: planlama=100:247) olarak ele alındıklarında, ekonominin bütünü içinde incelenen meslekî nitelikler bütününe (job qualifications structure) her düzeyindeki kitlesel kazanç eşitsizliklerine çevrildiğini gördük. Dağılım tablosunun başındaki dalın en yüksek gelirleri ile en alttaki dallardan birinin en düşük gelirleri arasındaki farklar, 1:15 düzeyindedir! Bunun için bu dışsal farklar, toplumsal eşitsizliklerin ve dolayısıyla toplumsal gerilimin en önemli kaynaklarıdır.

Fazla Mesai Gelirleri

Bireysel gelirler alanındaki durum, yukarıda ele alınanlara, fazla çalışma gelirlerinin eşitsiz paylaşımından doğan farkları da eklediğimizde, çok daha kötüleşir. Büyük ölçüde bir para sözkonusudur burada. Split bölgesi özelinde, 1971 toplamı 120 milyon dinardı —bu, 1970'e göre yüzde 30'luk bir artış demektir. Büyük bir farkla, en büyük bölüm (yüzde 86,6) endüstriye gidiyordu. Fazla mesai gelirleri, temel ücretlere göre daha hızlı büyüme yönünde sürekli bir eğilim göstererek, bireysel gelirin gittikçe önem kazanan bir bölümü olmuşlardır. Ama fazla mesai gelirlerinin meslekî nitelikler bütünü içindeki dağılımı eşitsizdir, en büyük bölüm yüksek düzeyde ustalaşmış işçilere (işgücünün yüzde 6'sı, fazla mesai gelirlerinin yüzde 24'ü adam başına 5.743 dinar) ve en yüksek meslekî nitelikte olanlara (işgücünün yüzde 5,4'ü,

fazla mesai gelirinin yüzde 11'i, adam başına 2.925 dinar)⁹ gider.

Ek Gelirler

Fazla çalışma dışındaki kaynaklardan edilen gelirler (yolluklar, özel otomobil ve telefonlar için ödemeler, ticarî amaçlı davetler, hediyeler vb.), fazla çalışmaya göre biraz daha az bir para toplamı içerir. Yine de oldukça önemlidir ve tabii, bütün çalışanlar için eşit ölçüde elde edilebilir değildir. 1971'de Split bölgesinde seyahat, masraf faturaları, davetler, otomobil kullanımı v.b. için 90 milyon dinar harcandı. Bu paranın en büyük bölümü iç (40 milyon dinar) ve dış (10 milyon dinar) seyahatlere gitti. Bu son miktar, yalnızca, idarî ve politik önder konumundaki 900 kişi tarafından harcandı.⁹ O yıl özel kullanıma sunulan araçlar için harcananlar, ya da özel otomobiller için yapılan yardımlar 5 milyon dinar kadardı. Ayrıca 10 milyon dinar da iş davetleri için harcanmıştı (bunun, bölgenin kültürel ihtiyaçlarına ayrılan toplam paranın yarısından fazla olduğunu da ekleyelim). Propaganda ve reklama ise yirmi milyon dinar harcanmıştı (ya da: Çocuk bakım evlerine harcananın beş katı, yaşlı ve sakatlar için harcananın yirmi katı, toplumsal güvenliğin bütün biçimlerine harcananın iki katı).¹⁰

Seyahat, masraf pusulaları, otomobil kullanımı v.b.'ne ayrılan paranın esaslı bir bölümünün, ilgili kişilerin doğrudan ya da dolaylı parasal çıkarlarına dönüştürülmesi, asıl sorundur. Reklam ve propaganda da kötüye kullanılmaya, toplumsal kaynakların büyük ölçüde kişilerin ceplerine aktarılmasına açık olan harcama alanlarıdır. Böyle gelirlerin, üstelik, vergisi de yoktur. Bu, onları, özellikle istenir ve aranır kılar. Bu kazanç kategorisine, parasız telefon tesisatı, parasız seyahat, bir dizi malın alımında tanınan özel imkânlar gibi şeyler de eklenmelidir —bunlar, kişisel geliri, sonuç olarak herhangi bir toplumsal denetime uğramaksızın arttıran ayrıcalıklardır. Slovenya'daki eşitsizlikleri araştırmış olan T. Kropuvek'e göre, orada, kişisel harcamaların dörtte bir kadarı, bu türden ek gelir kaynaklarınca karşılanmaktadır.¹¹

Bu türden «kazançlar» aynı zamanda, temel ücretlerden daha hızlı bir oranda art-

maktadır. 1971'de, bütün ülkede temel ücretler yüzde 27 yükselirken ek kişisel gelir yüzde 42 yükseldi —aşağı yukarı tüm ekonomide bir ayda sağlanan gelire eşit olan 10 milyar dinara ulaştı. Aynı yıl Split belediye bölgesinde, fazla mesai ve normal çalışma saatleri dışından öteki gelirler, bölgedeki iş kuruluşlarının ücretler için ayırdığı toplamın üçte birini oluşturuyordu. Bu tamamlayıcı gelirler, açıkça, Yugoslav işçi sınıfı içindeki toplumsal farklılaşma ve eşitsizlikler için ek bir nesnel temel sağlamaktadır. Belli kategorilerdeki işçilerin (ya kendi özel ustalık düzeylerinden dolayı ya da toplumsal kaynakların dağılımındaki payı düşük olan bir endüstride istihdam edildikleri için) temel ücretleri dışında gelir sağlama şansları azdır. Ek gelirin büyük kısmı, hiçbir durumda bireysel emeğin bir ürünü değildir, ama toplumsal fonların, zaten ayrıcalıklı olanlar adına bir kez daha tahsis edilmesi anlamını taşır. Bu, hem ekonominin piyasa karakterinin, hem de toplumsal düzenin bürokratik yapısının, yani toplumsal dağılım süreci üzerinde işçilerin denetiminin olmayışının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sonuç, nüfusun küçük bir azınlığının, geri kalana göre, bir hayli yüksek bir hayat standardına sahip olmasıdır. Normal çalışma saatleri dışında elde edilen gelir ve ayrıcalıklar da hesaba katılacak olursa, bugün Yugoslavya'daki kişisel gelir farklılaşması 1'e 20 oranına yakındır —kapitalist olmayan bir toplum için gerçekten de yüksek bir toplumsal eşitsizlik düzeyi.

Aile Geliri

Ama bu bile olanın tümünü göstermez. Çünkü, temel ücretler ve doğrudan gelirin öbür kaynaklarının dağılımında pay alma, gerçek durumun yeterli bir göstergesi değildir. Ancak bireysel ücretlinin geçindirdiği ailenin büyüklüğünü de hesaba katarsak, işçilerin hayatları gerçeğine yaklaşmış oluruz.

Hem kocanın, hem de kadının ev dışında çalışması durumu, Yugoslavya'da çok yaygın değildir. Yine de bu genel bağlamda, bölge ve sınıflara göre büyük değişiklikler olmaktadır. Bir süre önce Split tersanesinin 20.000 işçisi arasında bir araştırma yapılmış, her ücretli birey başına, geçimi sağlanan aile üyelerinin sayısının —ve dolayısıyla her ü-

yeye düşen gelirin— nitelikler bütünü'nün her kategorisi için saptanması amaçlanmıştır.¹² «Tablo 5», nitelikler bütünü'nün her kategorisinde, tek bir ücretli tarafından geçindirilen ailelerin oranını göstermektedir.

TABLO 5

Niteliksiz işçiler	yüzde 81,3
Yarı-usta işçiler	» 77,0
Usta işçiler	» 66,4
Yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler	» 62,8
Düşük meslekî nitelikler	» 53,8
Orta meslekî nitelikler	» 30,6
Yüksek meslekî nitelikler	» 17,2
En yüksek meslekî nitelikler	» 21,4

Bu, mavi ve beyaz-yakalı işçiler arasında önemli bir fark olduğunu gösterir. Mavi-yakalı ailelerin yüzde 71,9'unda yalnızca bir ücretli vardır; öte yandan durum, beyaz-yakalı ailelerin ancak yüzde 30,7'sinde böyledir. Düşük meslekî niteliktekiler, böylece bir dereceye kadar, kendileriyle yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler arasında varolan temel ücretler ve ek gelirler dağılımındaki farkı kapatmaktadır. Genel olarak, geçimi tek bir ücretliye dayanan ailelerin oranı, nitelik yükseldikçe azalmaktadır. En düşük düzeyde temel ücretleri olan ve bir kural olarak ek gelir sağlama şansları bulunmayan el işçileri ve yarı-usta işçiler, aynı zamanda, kaçınılmaz biçimde ailelerinin geçiminin tek kaynağı olma eğilimindedirler. Üstelik, bu yalnızca bir gelir sorunu da değildir. Çünkü sağlık hizmetlerinden, konsey evlerinden, emeklilikten v.b. yararlanma, genel olarak iş sahibi olmaya bağlıdır. Ailedeki geçimi sağlanan üyelerin sayısına baktığımızda, durum daha da kötüdür. Tablo 6, geçindirilen üyeleri dört ya da daha fazla olan ailelerin, nitelikler bütünü'nün her kategorisindeki oranını göstermektedir.

TABLO 6

Niteliksiz işçiler	yüzde 42,3
Yarı-usta işçiler	» 41,6
Usta işçiler	» 30,1
Yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler	» 25,1
Düşük meslekî nitelikler	» 15,3
Orta meslekî nitelikler	» 6,3
Yüksek meslekî nitelikler	» 10,2
En yüksek meslekî nitelikler	» 3,5

Bu sayılar da hesaba katıldığında, düşük meslekî niteliktekilerin, bu yoldan, kendi gelirleriyle, yüksek düzeyde ustalaşmış işçilerin gelirleri arasındaki boşluğu tamamiyle kapatıkları, güvenle söylenebilir. Bundan başka, usta işçilerle, bir yanda yarı-usta işçiler, öbür yanda tüm beyaz-yakalı kategoriler arasındaki fark, aşılmaz bir uçurum halini almaktadır. Parasal terimlere çevirecek olursak, beyaz-yakalı ailelerin hemen hemen hiçbirinin geliri, üye başına 500 dinardan az değildir, niteliksiz işçilerin yüzde 74,4'ü, yarı-ustaların yüzde 69,7'si ustaların yüzde 47'si ve yüksek düzeyde ustalaşmışların yüzde 33,3'ünün bütün aile olarak gelirleri 500 dinar ya da daha azdır! Niteliksiz işçilerin yüzde 40'ından fazlası, aile üyesi başına 300 dinardan az bir gelire sahiptir. Bu, Yugoslav işçi sınıfının önemli bir bölümünün aşırı yoksulluk çizgisinin yakınında ya da altında yaşadığı anlamına gelir (aile üyesi başına 400-500 dinar esas geçim asgarisi olarak alındığında). Böylece, salt bireysel gelir yerine aile geliri ele alındığında, varolan toplumsal farklar, felâket boyutlarına varmaktadır.

KONUTLAR VE MODERNLEŞME YARDIMLARI

Yugoslav toplumundaki farklar ve eşitsizlikler toplamı, bireysel gelir farklarını ele almakla, yeterince incelenmiş olmaz. Derin farklar, konutlar ve öbür yaşama koşullarının, hem de bunlara ilişkin yardımların dağılımında egemendir. Bu dağılım aynı zamanda, toplumsal harcamaların en önemli bölümünü oluşturur. Bu alandaki farklar, çeşitli ekonomik dallara ve meslekî nitelikler yapısına göre gelirler dağılımının değişim çizgisini yakından izler. Bir kez daha çalışanların belli kategorilerinin kesin ayrıcalıklardan yararlandığını görüyoruz.

Split bölgesindeki konut varlığının yüzde 45'i kamu malıdır, geri kalanı ise özel mülktür. Yoğun bir inşaat dönemi olan 1961-70 arasındaki on yılda, yüzde 54'ü kamu sektöründe olmak üzere 18.373 yeni konut yapılmıştır.¹³ Tabii bu kategorideki konutların hepsi iş örgütlerinin malı değildir (örneğin ordu için yapılan konutlar). Bu yeni konutlardan, gerçekten işçi örgütlerinin elinde bulunanla-

rın toplamı 6.985'dir, bunların yüzde 80,7'si endüstriye, yüzde 11,6'sı toplumsal yönetim kuruluşlarına, yüzde 5,1'i sağlık ve toplumsal güvenlik kurumlarına, yüzde 1,3'ü eğitim kurumlarına, yüzde 1,3'ü de çeşitli kültürel kurumlara aittir.

Çeşitli sektörlerde çalışanların sayısını da hesaba katarsak, endüstrinin (istihdamın yüzde 85'i) payının indeks sayısı 95, üretici olmayan sektörün (istihdamın yüzde 15'i) indeksi ise 128'dir. İkincinin bu üstün durumu, indeksi 300 olan yönetim sektörünün (istihdamın yüzde 4'ü) varlığından ileri gelmektedir. Başka bütün üretici olmayan faaliyetle-

rin indeksi negatiftir (yani yüzün altında) ve eğitim, 28'lik bir indeksle, özellikle kötü durumdadır. Çeşitli endüstri dallarında da önemli farklılıklar varsa da, bunlar, üretici olmayan sektörde görülen düzeyde değildir.

Sözkonusu konutların niteliklere göre dağılımının incelenmesi, yüksek düzeyde ustalaşmış işçilerin ve en yüksek meslekî nitelikteki kişilerin, el işçileri ve yarı-usta işçilerden on üç kat daha fazla konut elde ettiklerini gösterir. Bu ilk iki kategori, tüm çalışanların ancak onda birinden biraz fazlasını oluşturdukları halde, konut toplamının üçte birinden fazlasını almaktaydılar.

TABLO 7

	1 Konut Sayısı	2 Konut Yüzdesi	3 Çalışanların Yüzdesi	4 İndeks (2:3)
En yüksek meslekî nitelikler	1.124	16,1	5,4	298
Yüksek meslekî nitelikler	577	8,3	4,0	207
Orta meslekî nitelikler	1.487	21,3	44,1	150
Düşük meslekî nitelikler	408	5,8	7,9	73
Yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler	1.305	18,7	6,0	312
Usta işçiler	1.513	21,6	26,4	82
Yarı-usta ve niteliksiz işçiler	571	8,2	36,2	23

Ele alınan on yılda, varolan konutların onarılması ve yenilerinin yapılması için hemen hemen 60 milyon dinar ayrılmıştı. Bu toplam endüstri ve üretici olmayan sektör arasında görece adil bir biçimde dağıtılmıştı. Bununla birlikte, bu dağıtım, meslekî nitelikler yapısı bakımından incelendiğinde, konutların dağılımındaki haksızlıkların aynısı çıkar ortaya. Yüksek düzeyde ustalaşmış işçilerle yüksek meslekî niteliktekiler, niteliksiz ve yarı-usta işçilerden yedi kat, düşük meslekî niteliktekilerden dört kat ve orta meslekî niteliktekilerden üç kat daha fazla kredi sağladılar. Bu zaten ayrıcalıklı olan kategori, orantısız biçimde, kendi konutlarının yapımı için, varolan onarımı için ayrılandan daha çok para elde etti. Yüksek meslekî nitelikler için iki tip kredinin oranı, 315:97, yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler içinse 289:227 iken, niteliksiz ve yarı-usta işçiler için tersine, bu oran 39:73'tü. Üstelik, yeni konutlar için yapılan yardımın aslında ta-

til villaları için kullanılan kısmı da az değildi, çünkü kural olarak nitelikli ve yüksek nitelikli meslekî kategorilerin gerçek bir konut sorunu yoktur. Ve tabii, konutların dağılımındaki haksızlık, basit bir şekilde, kaba sayılarla sınırlı değildir, konutların boyut ve niteliğinde de büyük farklar vardır. Yugoslav Kent Araştırmaları Enstitüsü'ne göre, yeni kentlerdeki işçilerin kesinlikle hiçbir, 80 metre kareden büyük dairelerde oturmamaktadır.¹⁴

İşsizlik

İstihdam —ya da daha doğrusu işsizlik— durumu da, eşitsizliklerin yaratılması ve sürdürülmesinde bir etmen olarak sınıflandırılmalıdır. Yugoslavya gibi çoğu insanın varlığının kolektif emeğe dayandığı bir ülkede, çalışma hakkı can alıcı önemdedir, hem var olma bakımından, hem de politik açıdan. Buna karşın, bugünün bir olayı olmaktan uzak olan işsizlik, Yugoslav toplumunun sürekli bir

özelliği olmuştur. Federal İstatistik Bürosu'na göre, kaydedilmiş olan işsizlerin sayısı, 1964'den 1971'e kadar, 110.000 ile 170.000 arasında oynadı (aynı dönemde Split bölgesinde bu sayılar 2000 ve 4000'di). Ama işsizlerin gerçek sayısı muhakkak ki çok daha büyüktür ve eğer bu dönem, aynı zamanda, Batı Avrupa'ya büyük bir işgücü göçünün gerçekleştiği bir dönem olmasaydı, daha da kötü olurdu.

İşsizlik de yine en sert biçimde el işçilerini, yarı-usta işçileri ve en düşük düzeydeki beyaz-yakalı kategoriyi etkilemektedir. Bunlar hemen hemen bütün işçilerin dörtte üçü (yüzde 73,5) etmektedir. Özellikle kötü biçimde etkilenenler, genç kişilerdir (29 yaşın altı), bunlar işsizlerin yarısından fazlasını (yüzde 57) ve göçebe işgücünün gene yarısından fazlasını (yüzde 52,5) oluştururlar. İşsizlik tazminatları, ihtiyacı olanların ancak önemsiz bir bölümünce elde edilebilmektedir. Buna göre, iş bulamamış işçilerden herhangi bir malî yardım görenlerin yüzdesi, 1966 ve 1971 arasında Tablo 8'de gösterilen biçimde değişti.¹⁵

TABLO 8

1966	yüzde 12,7
1967	» 11,8
1968	» 10,1
1969	» 6,3
1970	» 4,2
1971	» 3,4

Ayrıca, kavranmalıdır ki, işsiz kalma, yalnızca geçim araçlarının değil, ama aynı zamanda pek çok toplumsal ve politik çıkarın da yitirilmesine neden olmaktadır (örneğin konut edinme imkânı, ücretsiz sağlık hizmeti, özyönetim hakları) —psikolojik etkilerin ise sözünü etmiyoruz.

Eğitim

Yukarda ana çizgileri belirtilen incelemelere göre, eğitsel durumun, toplumsal hak ve çıkarların dağılımında bireyin payını esaslı biçimde belirlediği tamamen açıktır. Bu yüzden eğitim birincil derecede önemlidir, varolan toplumsal farkların bir propogandası ya da onlara karşı bir silâh olarak. Ancak, Yu-

goslav eğitim sistemi resmî olarak herkese eşit ölçüde açıksa da, gerçekte durum hiç de böyle değildir. Ailesinin toplumsal-ekonomik durumu, aslında bireyin okul seçimini, orta öğrenimi başarıyla tamamlama imkânlarını ve yüksek eğitime geçme imkânlarını esas olarak belirler.

Daha orta öğrenim düzeyinde köylü işçi çocuklarının önemli bir bölümü sınıflarını düzenli bir biçimde geçememeye başlarlar. Böylece Slovenya Federal Cumhuriyeti Eğitim Enstitüsü'nün derlediği istatistiklere göre, mavi-yakalı işçilerin çocuklarının yüzde 11,7'si ve köylü çocuklarının yüzde 13,5'i sınıfta kalmaktadır; buna karşılık, beyaz-yakalı işçilerin çocuklarında bu oran sadece yüzde 4,1'dir. Daha önce aktarılan **Toplumumuzda Toplumsal Farklar**'daki (s. 33) istatistiklere göre, beyaz-yakalı işçilerin, meslekî kategorilerin ve yönetici ve politik kadroların çocukları, işçi çocuklarının, orta öğretimi bitirmek için iki katı, bir ünvan sahibi olmak içinse beş katı şansa sahiptirler.

Anne-babanın yaşadığı yerin, mesleğinin, eğitiminin ve hayat düzeyinin, orta öğrenim türünün seçilmesinde çok büyük etkisi vardır. Split bölgesindeki orta öğretim öğrencileri üzerine yapılan son incelemeler, bunu tamamen doğrulamaktadır. Her şeyden önce, esas olarak belli toplumsal sınıfların çocuklarının gittiği okullar vardır. Örneğin, köylü çocukları, belli tip meslekî okulların öğrencilerinin yüzde 65-70'ini, ama akademik orta öğretim okulları öğrencilerinin ancak yüzde 15'ini oluştururlar. İkinci olarak, meslek okullarına giden çocukların anne-babalarının yüzde 88'i, tamamlanmamış ilk ve tamamlanmamış meslekî orta öğretim düzeyleri arasında bir eğitim görmüşlerdir —dörtte üçü ilk öğretim diplomasına bile sahip değildir. Üçüncüsü, meslek okullarında okuyan öğrencilerin yüzde 80-90'ının yalnızca babaları gelir sağlamaktadır. Böylece ebeveynlerin maddî durumu ve sınıfsal konumunun, çocuklarının eğitsel başarısının belirlenmesinde temel bir etmen olduğu açıktır. Bu sonuçlar, özellikle yüksek öğretim düzeyinde etkilidir. Üniversiteye, akademik orta öğretim okullarından olan öğrencilerin yüzde 93'ünün, meslek okulları öğrencilerinin ise ancak yüzde 38'inin devam etmesi olgusunun da gösterdiği gibi,

köylü ve işçilerin çocukları yüksek öğretim kurumlarında çok az temsil edilmektedirler.¹⁷

Bugün sağlanmakta olan eğitim yardımları, ailenin toplumsal-ekonomik durumunun bu belirleyici rolünü hiçbir şekilde azaltmamaktadır. 1969'da okul öğrencilerinin yüzde 3'ü ve üniversite öğrencilerinin yüzde 10 kadarı devlet yardımı alıyordu. Bu yardımların geçim asgarisinin altında olduğunu (böylece herhangi bir ebeveyn yardımını kaçınılmaz kıldığını) dikkate almasak bile, böylesine küçük bir toplam yardım sayısı, devletin, eğitim sistemi aracılığıyla, varolan toplumsal farklarla mücadele etmeyi pek amaçlamadığını göstermektedir. Buna, 1958'de, yararlanılan öğrenci yurtları sayısının yarıya indirilmesi de eklenmelidir, böylece, bugün bunlar, orta öğretim öğrencilerinin ancak yüzde 5'ini, üniversite öğrencilerinin ise yüzde 20 kadarını barındırabilmektedir.¹⁸ Yardımların ve yurtların yetersizliği, eğitim sistemimizin özel karakterde olduğunu vurgular yalnızca; bu niteliğiyle o, başlıca işçi ve çocuklarının zararına işlemektedir.

Toplumsal Güç ve Etki

Toplumsal farklar ve eşitsizliklerin yaratılması ve sürdürülmesinde en önemli etmenlerden biri de —ama şimdiye kadar çok az sö-

zü edilmiş biri— güç ve etkinin dağılımıdır. Bunun ilk göstergesi, verili tabaka ve kategorilerden bireylerin, ekonomik ve politik karar merkezlerinde —başka bir deyişle, en başta, Federal, Cumhuriyet ve Belediye düzeylerindeki temsilî kurumlarda ve özyönetim birimlerinde— ne ölçüde yer alabileceğidir.

İlk ve en çarpıcı olgu, işçi sınıfının Federal Meclis'den ve tekil cumhuriyetlerin merkezlerinden —yani en yüksek karar alıcı merkezlerden— mutlak biçimde yok olmuş olmasıdır. 1958'de Federal Meclis delegelerinin yüzde 8'i işçiydi. 1963'e kadar bu oran yüzde 6'ya düştü, 1970'e kadar da yüzde 1'e. Aynı süreç, cumhuriyet düzeyinde de yinelendi. 1958'de bu birimlerin temsilcilerinin yüzde dokuzu işçiydi, 1963'de yüzde 7'si ve 1970'de yüzde 1'i. Benzer bir gelişme, az çok ılımlı bir şekilde de olsa, belediye meclislerinin toplumsal bileşiminde de görüldü. 1957'de işçiler, yerel komisyon üyelerinin yüzde 56,5'ini oluşturuyorlardı, bugün ise oran yüzde 35,9'dur (Split özelinde yüzde 15,8). İş örgütlerinin özyönetim organlarındaki işçi sınıfının bileşiminde de sürekli bir azalma vardır —hattâ işçilerin önerileri hiçbir şekilde kendi büyüklüklerini yansıtan sayılarda temsil edilmemiş olan kategorilerinde bile. Aşağıdaki tablo, çeşitli kategorilerin, tüm ülkede işçi konseylerindeki göreceli varlığını göstermektedir.

TABLO 9

	1	2	3	4	5
	Tüm çalışanlara göre yüzdesi	1965'de işçi konseylerine seçilme yüzdesi	2:1 indeksi	1970'de seçilme yüzdesi	4:1 in-dek si
En yüksek meslekî nitelikler	2,6	3,8	146	6,0	231
Yüksek meslekî nitelikler	1,7	2,1	124	4,1	241
Orta meslekî nitelikler	9,9	13,0	131	15,9	161
Düşük meslekî nitelikler	6,3	7,3	116	6,4	102
Yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler	7,6	16,7	219	17,2	226
Usta işçiler	29,9	37,8	126	33,7	113
Yarı-usta işçiler	14,9	10,8	72	9,0	60
Niteliksiz işçiler	27,1	8,0	29	7,4	27
Çıraklar	—	0,5	—	0,3	—

Tablo, iş örgütleri düzeyindeki güç dağılımının üç özelliğini gösteriyor. Birincisi, işçi sınıfının varlığında genel bir azalma vardır. Buna göre, yüksek düzeyde ustalaşmış işçiler, fazlasıyla temsil edilmeyi sürdürseler de, bir bütün olarak işçiler, işgücündeki ağırlıklarının (yüzde 79,5) oldukça altında temsil ediliyorlardı: 1965'de işçi konseylerine seçilenlerin yüzde 73,3'ünü, 1970'de yüzde 67,3'ünü oluşturuyorlardı. İkincisi, yarı-usta ve niteliksiz işçilerin durumu uçurum gibidir: Tüm çalışanların yüzde 42'sini oluşturdukları halde, delegelerin ancak yüzde 16'sını sağlamaktadırlar. Üçüncüsü, yüksek düzeyde ustalaşmış işçilerle en yüksek meslekî nitelikteki kişilerin özel ayrıcalıklı durumları arasında, bu tabloda ve malî ve öbür çıkarların dağılımını gösteren öteki tablolarda görülen yakın bir paralellik vardır.

En yüksek ya da yüksek meslekî nitelikteki kişilerin, yani **uzmanlar** (avukatlar, iktisatçılar, mühendisler) ve politikacı-yönetici **önder kadroların**, giderek artan toplumsal-ekonomik ağırlığı, temsili meclislerde, daha da dikkat çekicidir. Federal Meclis'de en yüksek meslekî niteliktekilerin delege sayısı 1958'de yüzde 21'den, 1969'da yüzde 68'e çıktı; önder kadroların oranı 1963-1969 arasında yüzde 51'den yüzde 64'e yükseldi. Bugün, uzmanlar ve önder kadrolar, Federal Meclisin tüm delegelerinin yüzde 97'sini ve cumhuriyet meclislerinin delegelerinin de yüzde 92,8'ini oluştururlar!

Şüphesiz, bu kurumlarca saptanan karar ve eylemlerin güdü ya da tatminlerinin, yalnızca üyelerinin toplumsal kökenlerinin bir ürünü olduğunu iddia etmek saçmadır. Ama, işçilerin bunlardan çıkarılmasının Yugoslav işçi sınıfının anlık ve tarihî çıkarları zararına olmadığını iddia etmek de aynı ölçüde saçma olurdu. Federal ve cumhuriyet temsili kurumlarında işçilerin yerini tamamen önder kadroların ve uzmanların alması, emeğin yarattığı artığın tekno-bürokratik gaspının açık bir ifadesidir —toplumsal güç ve etkininin yeniden dağılımıyla **de facto** (fiilen) doğrulan bir gaspetme. Sonuç, üstüste yığılmış toplumsal farkların ve eşitsizliklerin yeniden üretiminin kesinleşmesi ve derin toplumsal çatışmalara kapıların açılmasıdır.

SONUÇ

Çağdaş Yugoslav toplumundaki eşitsizlik ve tabakalaşmanın toplumsal kaynaklarının hepsini değilse de (örneğin emekli maaşları, toplumsal yardım) bazılarını, özel bir belediyenin prizmasından yansıdığı biçimiyle inceledik. Şu vargı kaçınılmazdır: İşçi sınıfı, özel olarak, kötü biçimde terkedilmiş durumdadır (sadece, burada doğrudan konumuz olmamış olan köylülük daha kötü durumdadır). Bu sınıfın dörtte biri (yüzde 23,9) yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır (aile üyesi başına ayda 300 dinardan az) ve üçte birinden fazlası (yüzde 36,5) bu sınırdadır (aile üyesi başına ayda 500 dinardan az). Buna göre işçilerin ve ailelerinin hemen hemen üçte ikisi, sürekli olarak geçim güvencesinden yoksun bir durumda yaşamaktadır. Tersine, beyaz yakalı allelerden **hiçbirinin** geliri üye başına ayda 300 dinardan az değildir ve yalnızca yüzde 6'sının 500 dinardan azdır. Bu derin toplumsal farklar ve eşitsizlikler yalnızca kişisel gelirlerde değil, ama konutların, iş imkânlarının ve eğitimin ve hattâ, daha da belirgin olarak politik bakımdan temsil edilmiş dağılımında da yansımaktadır. Farklar, birikme ve kendini yeniden üretme eğilimi göstermektedir. Bu, gösterdiğimiz gibi, toplumsal ekonomik durumu, eğitimi, toplumsal hareketliliği ve dağılımı birleştiren çevrimle tanımlanabilir —bütün süreç, işçi sınıfının tüm önemli karar alma merkezlerinden uzaklaştırılmasıyla korunmakta ve onanmaktadır.²⁰

İncelememiz, Yugoslavya'daki farkların ve eşitsizliklerin karmaşık bir kökeni olduğunu gösteriyor, ama bunlar kabaca üç etmene yüklenebilir. Birincisi, Yugoslavya derin toplumsal eşitsizliklerin hüküm sürdüğü dünya koşullarına eklenebilmekte ve bunlar onun üstünde doğrudan ya da dolaylı karşı etkide bulunmaktadır. Kapitalist dünya pazarı ve uluslararası işbölümü, eşitsiz tarihî ve bölgesel gelişmeyi ve gelişmiş azgelişmiş ülkeler arasındaki, bunun bir sonucu olan ilişkileri yönlendiren koşulları üretir. İkincisi, Yugoslavya'nın kapitalist geçmişi, hâlâ ağır bir miras yüklemektedir; kent ve kırsal arasındaki ilişkiler, ya da kafa ve kol emeği ayrımı sınıfsal işbölümünün tipik bir biçimi olarak bunu örnekler. Üçüncüsü, yeni toplumsal sistem, top-

lumsal farkların yaratılmasına, özgün biçimde katkıda bulunmuştur.

Böylece toplumsal zenginliğin başlıca kaynaklarının uluslaştırılmış ve özel sektörün üretimdeki egemenliğine son verilmiş olmasına ve eski kapitalist toplumu savunan temel politik güçlerin yenilmiş olmasına karşın, yine de toplumsal üretimin ne bürokratik-merkeziyetçi modeli, ne de piyasa modeli tüm işçilerin aynı toplumsal konumu edinmiş olmalarını sağlamış değildir. Gerçekte, bu modellerin her biri, toplumsal tabakalaşmanın özgün kaynaklarını yaratmıştır.

Bürokratik-merkeziyetçi modelin özyönetim ve pazar ekonomisi lehine terkedilmesi, toplumsal farklılaşmanın, bireyin toplumdaki yerinin öncelikle politik hiyerarşideki yerinden kaynaklanmasına yol açan belli bürokratik nedenlerini ortadan kaldırmıştır. Ama ardından kendi eşitsizliklerini yaratmıştır, hem görünüşte büyük ölçüde üstesinden gelinmiş olan farklılaşmanın eski kaynaklarını yeniden uyararak (örneğin kent ve kırsal arasındaki ilişkiler), hem de tamamen yenilerini yaratarak (örneğin özel sermaye birikimi). Ayrıca, özel sermaye birikiminin yeni bir gelişiminin teşvikinden ayrı olarak, pazar ekonomisi, toplumsal mülkiyet ve özyönetim çerçevesi içinde bile, esaslı bir eşitsizlik kaynağıdır. Bireysel ve toplumsal emeği pazar prizmasından süzmekle, emeğin sonuçlarıyla hiçbir ilişkisi bulunmayan büyük gelir farkları yaratmıştır. Böylece pazar ekonomisi, emeğin ürünlerine karşı daha saygılı olsa da, aynı zamanda emeğin değerini de düşürmüştür.

Anlaşılması gereken nokta şudur: Toplumsal yeniden-üretimin her modeli, toplumsal farklılaşma ve eşitsizliğin kendine ait yasalarını üretmektedir ve bunlar sadece, ilke olarak tam ve kusursuz olan modellerden herhangi bir sapmanın yan ürünleridir. Ne bunların işçi sınıfının çıkarına olduğu, ne de işçi sınıfının bunları hoşgörmeye hazır olmadığına bir göstergesi olan bir politik hırs ve tepkiler fırtınası yaratacak boyutlardaki toplumsal farklılaşma ve eşitsizliğin, tehlike çanlarını çaldırmakta olduğu bugün, bunun anlaşılması önemlidir. Tabii bunları Komünistler Birliği de hoşgöremez, çünkü toplumsal ve politik eşitsizliğin böyle bir düzeyi, toplu-

mumunun gelecekteki sosyalist gelişimi için hiç de tehlikesiz değildir.

Bu durumda, belli temel gerçekleri en büyük açıklıkla dile getirmek bir zorunluluktur. Eşitlikçilere karşı, bu tarihî anda eşitlikçi bir sosyalist toplumun imkânsızlığında ve sosyalizmi kuruşumuzun bugünkü aşamasında, belli toplumsal fark ve eşitsizliklerin doğal olduğunda ısrar etmeliyiz. Öte yandan, teknokratlara karşı ise, sosyalist toplumun hiç de belirsiz olmayan, bütün önemli toplumsal fark ve eşitsizliklerin yok edilmesi tarihî hedefine sahip olduğunda ve her zaman, bu amacı giderek başarmasıyla tanımlanması gerektiğinde ısrar etmeliyiz. Bizim için can alıcı soru, **hangi** toplumsal farkların kaçınılmaz olduğudur. Başka bir deyişle, daha fazla toplumsal ve maddî ilerlemeyi hangileri uyarır, hangileri engeller? Bu tarihî dönemde, hangi toplumsal yapılar ve ilişkiler, birtakım farklılaşma ve eşitsizlikleri doğursalar bile, hoşgörülebilirler?

Bence, toplumumuzun, bu türden olduğu su götürmeyen iki özelliği vardır: Meta üretimi ve emeğe göre dağılım. Üretim ve yeniden-üretim üzerinde devlet denetiminin akıl dışı, bürokratik-merkeziyetçi sisteminin tersine, meta üretimi, emek üretkenliğini uyarmakta, üretim maliyetini düşürmektedir —vb. —yani, bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimin en rasyonel biçimini temsil etmektedir ve böylece maddî ve toplumsal gelişmeyi ilerletmektedir. Aynı şey emeğe göre dağılım konusunda da söylenebilir; bu, toplumsal zenginliğin dağılımının —emeğin, bireyin maddî ve toplumsal durumunun ya da toplumun değer sisteminin birincil temeli olmadığı— anti-demokratik, devletçi biçiminin giderek kaldırılışını temsil eder.

Ama, meta üretiminin ve emeğe göre dağılımının maddî ve toplumsal gelişmemizi tehlikeye düşürmeden kaldırılması mümkün değilse, o zaman asıl sorun, bunların doğurduğu toplumsal farkların, pazar ekonomisinin özelliklerince çizilen çerçeve içinde nasıl üstesinden gelineceğidir —başka kaynaklardan türeyen farkların sözünü etmesek de! Çünkü, bugünün Yugoslav toplumundaki eşitsizliklerin büyük bir bölümü hiçbir şekilde ne meta üretiminden, ne de emeğe göre dağılımdan kaynaklanmamaktadır. Çoğu, global top-

lumsal yapı düzeyinde, süregiden bürokratik-merkeziyetçi ilişkilerin ürünüdür: Ekonomik dallar arasındaki dağılım alanında bunlar, siyasi ve yönetsel aygıtlar, ticarî kurumlar, yabancı ticaret kuruluşları vb. için ayrıcalıklı konumlar biçimini almaktadırlar, kişisel dağılım alanında ise, emeğe göre dağılımın yerine hiyerarşik konumların ya da resmî sınıflandırmaların geçerli kılınması biçiminde ortaya çıkmaktadırlar. Başka eşitsizliklerin kökeni de, bürokratinin ve özyönetim haklarının gaspının bir çeşit merkezleştirilmesidir. Başka bir deyişle, son on yılda sürdürülen, devlet gücünün ve devlet sermayesinin merkezleştirilmesi, açıkça yeni, eşit derecede haksız sektörel bölgesel malî güç kaynakları (bankalar, cumhuriyet «devlet» makineleri) yaratmış ve bireysel yatırımlar ve iş örgütlenmeleri düzeyinde özyönetim haklarının bürokrasi ve teknokrasi tarafından gaspını artırmıştır. Bu durumda, meta üretimi ve emeğe göre dağılımdan kaynaklanan toplumsal farkların, bürokratizmden kaynaklanırlarına göre çok daha önemsiz olduğu açıktır —ve yine, paradoks gibi gözükse de açıktır ki, meta üretimi, emeğe göre dağılım ve özyönetimin getirilişi, kesinlikle, eşitsizliğin temel bir kaynağı olan bürokratik-teknokratik ayrıcalık ve gaspetmenin kaldırılması mücadelesinde çözümleyici bir girişimdir.

Gerçekten meta üretimi ve emeğe göre dağılımdan kaynaklanan ve şayet bürokratizm bütünüyle kaldırılmış ve meta üretimi ile emeğe göre dağılım tamamen yerleştirilmiş olsa, çok daha önem kazanacak farklara ve eşitsizliklere gelince; bunlarla, bütün bir düzen-

leyici önlemler dizisiyle pazar mekanizması, kolektif toplumsal denetime tabi kılınarak mücadele edilmelidir. Üretim koşullarını ve ekonominin tümünde ödülleri standartlaştırma için somut girişimde bulunulmalı, emeğe dayanan farklar —yani ayrıcalıklar— giderilmeli ve sonra, emeğe dayanan farklı gelirler üstünde bir seçici vergilendirme sistemi uygulanmalıdır. Hayat standardının genel olarak iyileştirilmesine (konutlar vb.) kesin müdahaleden başka, toplumsal farkların yeniden üretimini engellemek için, eğitime ilişkin fırsatları (burslar, yurtlar vb.) eşitlemeye yönelik önlemlere özel bir önem gösterilmelidir. Toplumsal-politik güç alanında temelli bir yeniden düzenleme gerçekleştirilmelidir. çünkü toplumumuzdaki pek çok eşitsizliğin kökeninde işçi sınıfının politik bakımdan mülksüzleştirilmesi yatmaktadır. Toplumsal gücün işçi sınıfı lehine yeniden dağılımı, bürokratizm ve teknokratizmin ve doğrudan üreticilerin işgücünün kamulaştırılmasına temel bir engelin üstesinden gelmenin önkoşullarını oluşturmaktadır.

Toplumsal gücü, işçi sınıfının ellerine devretme isteği, hiçbir bakımdan basitçe, toplumsal eşitsizliğe karşı, soyut, ahlâkî bir tepkiden güdülenmemektedir. Tersine, daha hızlı bir endüstriyel gelişmenin ve genel toplumsal ilerlemenin gereklerine tekabül etmektedir yalnızca, işçi sınıfının genel toplumsal durumunun sistematik biçimde düzeltilmesi, bu sınıfın tüm toplumsal enerjisinin harekete geçirilmesini sağlayabilir ve bu olmadıkça da sosyalizme doğru esaslı bir bütünsel ilerleme düşünülemez.

¹ Bu makalenin daha önceki bir uyarlaması, Ocak 1973'de, Split beledi bölgesi Hırvat Komünist Birliği Konferansı'na sunulmuştu.

² Sayılar, Split Belediyesi İstatistik Enstitüsü'nün üç aylık raporlarından (1971) ve *Analysis of the Situation and Proposed Measures for Development of the Under-developed Areas in the Split Municipal Region*, Split 1973'den alınmış ya da hesaplanmıştır.

³ 37 dinar = 1 sterlin. (Bugün kullanılan dinar birimi 100 «eski dinar»a eşittir.

⁴ Kaynak: *Self-management and the Socio-economic Development of Yugoslavia*, Federal Bureau of Statistics, Belgrad 1971.

⁵ Federal İstatistik Bürosu, *Bülten 728*'den edinilen sayılara göre hesaplanmıştır. Buradaki «özel» kategorisi, genel olarak özel bireyler olan yurttaşlara işaret etmektedir, yani sadece ekonominin özel sektöründe ekonomik faaliyetler yürütenlere değil.

⁶ Federal İstatistik Bürosu, *Bültenler 630, 631*. Ücret farklılaşması, maksimum kişisel gelirle nitelessiz işçilerin ortalama ücreti arasındaki oran olarak hesaplanır; yani minimum gelirler hesaba alınırsa, farklılaşma daha da büyüktür.

⁷ Tabloların alındığı kaynak: *Social Differences in our Society*, Yugoslav Trade Union Council, Belgrad 1972, s. 16-17.

⁸ Kaynak: *Information on Speeding in Working Organizations*, Commission for Social Supervision of the Split regional assembly, Split 1972.

⁹ A.g.e.

¹⁰ *Balance-sheet of the Financing of General Social and Communal Needs in the Municipality of Split*, Assembly of the Split municipal region, Split 1973.

¹¹ *Social Inequalities under Socialism*, Belgrad 1971, s. 72.

¹² Bak.: M. Zuvla, «Who is most hit by social inequalities», *Pogledi* No. 8, Split 1972, s. 83-4.

¹³ Kaynak: *The Dynamic of House Construction 1961-1970: Forms of Participation of Workers in the Distribution of Flats*, Split Construction Enterprise, Split 1971.

¹⁴ *Teorija in Praksa* No. 6/7, Ljubljana 1972, s. 955.

¹⁵ *Social Differences in our Society*, s. 33.

¹⁶ Örneğin, bak.: S. Vrcan, *The Social Position and Ideological Concerns of Secondary Pupils and Students in Split*, Split 1968.

¹⁷ V. Obradovic, *The Influence of Education in Forming the Ideological Profile of Working class Youth*, Zagreb 1972.

¹⁸ Federal Bureau of Statistics, *Bülten* No. 728, Belgrad.

¹⁹ Bu bölümdeki sayılar, «Self-management and the Socio-economic Development of Yugoslavia 1950-70», Federal Bureau of Statistics, *Bulletin* No. 728, Belgrad temel alınarak hesaplanmıştır.

²⁰ 1931 ile 1940 arasındaki kuşakta, yukarı doğru toplumsal akış yüzde 73.9, aşağı doğru akış ise sadece yüzde 0.3'dü. Oysa 1941 ile 1952 arasında doğmuş olanlar için yukarı akış % 51.4'e düşerken aşağı doğru akış % 13.4'e yükseldi (*Social Differences in Our Society*, s. 28). Split'deki öğrenciler arasında bir inceleme, bunların sadece % 27.1'inin toplumsal başarıyı niteliklerine, çalışma ve çabalarına bağladıklarını, % 59.6'sının ise başarıyı ilişkilerde, rüşvette, dalkavukluk ve pistonda gördüklerini göstermiştir. (S. Vrcan, a.g.e., s. 81).